

**Буличова Вікторія**, головний зберігач фондів,  
**Муратова Аліна**, старший науковий співробітник,  
КЗ «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова»

## **НАУКОВА АТРИБУЦІЯ ТА ЕКСПЕРТИЗА ПРЕДМЕТІВ НУМІЗМАТИКИ, ФАЛЕРИСТИКИ ТА МЕДАЛЬЄРИКИ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ М.Ф.СУМЦОВА**

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343 «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» Харківський історичний музей був залучений до проведення експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення, тимчасового вивезення та повернутих в Україну після тимчасового вивезення, а також вилучених митними або правоохоронними органами, конфіскованих за рішенням суду та обернених відповідно до закону в дохід держави. За Наказом Міністерства культури України від 31.03.2017 р. № 267 «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» ХІМ отримав право проводити експертизу творів декоративно-ужиткового мистецтва, предметів нумізматики, фалеристики та медальєрики, а також предметів філателії та археології.

На сьогодні експертами ХІМ опрацьовані близько 200 звернень щодо проведення державної експертизи культурних цінностей. Серед них – звернення як державних органів, так і громадян України.

Згідно п. 1.3 Інструкції до наказу Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258 «Про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» головною задачею експертизи є вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна оцінка певного предмета, результати яких оформляються у вигляді експертного висновку. Крім того, згідно з законодавством, музей проводить наукову атрибуцію та експертизу культурних цінностей, що входять до складу Музейного фонду України і потребують тимчасового переміщення через державний кордон.

При передачі музейних предметів на реставрацію або експонування за межі України експертиза культурних цінностей може бути комплексною, поєднувати

мистецтвознавчу, стилістичну („знавецьку”); архівно-документальну; техніко-технологічну форми експертизи. [2, 17,18] Тільки комплексне, системне дослідження культурної цінності дозволяє експерту здійснити атрибуцію пам’яток культури, визначити їх оціночну вартість і зробити висновок про можливість вивезення (тимчасового вивезення) цих культурних цінностей за межі України. [2, 19]

Прикладом такого комплексного дослідження є експертиза Гетьманського прапора 1686-1687 рр. та кліше «50 карбованців» 1918 р. Української Народної Республіки з фондової збірки ХІМ.

Експертиза прапора проводилася у рамках підготовки його до ґрунтовної реставрації у Національному музеї у місті Кракові. Архівно-документальним підґрунтям експертизи стало дослідження знамен українських гетьманів з Палати зброї Московського Кремля, проведене Ю. Савчуком, кандидатом історичних наук, старшим науковим співробітником Інституту історії України НАН України [3, 576-602], первинна техніко-технологічна експертиза проводилася художником-реставратором ННДРЦ України Т. Менжуліною. Проведені дослідження дали змогу з’ясувати, що гетьманський прапор зі збірки ХІМ є одним з трьох гетьманських прапорів, що збереглися у світі, підтвердити його історичне значення як гетьманського клейноду, пов’язаного з ім’ям гетьманів України І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського та Д. Апостола; крім того ідентифікувати його стилістичні та техніко-технологічні особливості.

Експертиза кліше проводилася у зв’язку з передачею цього музейного предмета на тимчасову виставку «Українське коло: до сторіччя визвольних змагань, 1917-1921» в Українському Музеї (м. Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки). Інформація про кліше у фондово-обліковій документації музею була вкрай стисла і містила лише атрибутивні дані предмета та джерело надходження. Завдяки комплексній експертизі, проведеній у Харківській філії ННДРЦУ та Харківському історичному музеї імені М.Ф.Сумцова, вдалося з великою долею ймовірності встановити місце створення кліше, яке, наразі, вважається єдиним в Музейному фонді України.

Проведення експертизи творів декоративно-ужиткового мистецтва надає експерту можливість стикнутися з широким розмаїттям культурних цінностей, виготовлених з металу, дерева, шкіри, тканини тощо.

Найчастіше фізичні особи звертаються до музею щодо експертизи розповсюджених побутових предметів масового виробництва – самоварів,

столового та кухонного посуду, а також – предметів металевої пластики релігійного характеру. Самовари, експертиза яких проводилася у музеї, були створені наприкінці XIX – на початку XX ст., виготовлялися чисельними майстернями та фабриками, зосередженими у м. Тула Російської імперії., зокрема – підприємствами відомої родини Баташевих та їх нащадків, а також братів Петрових. При атрибуції самоварів важливу роль відіграють написи з прізвищами власників виробництв, фабричні клейма, торгівельні знаки, відтиски медалей, які були отримані виробниками на всесвітніх або всеросійських виставках. Одним з джерел інформації під час проведення експертизи самоварів є каталог виробників, складений за алфавітним списком прізвищ власників виробництв з зображенням клейм [1, с.266-377].

Серед предметів металевого кухонного посуду та господарсько-побутових речей, що надходили для експертизи, цікавою була ціла «партія» предметів загальною кількістю 32 одиниці, що складалася з глеків, ковшів, чайників, ступок з товкачами, тазів, таць та прасок. Частина з них мала клейма виробників, інші ж – не мали жодних позначок. Деякі з глеків мали східне походження, але встановити місце їх створення було важно, тому що вони відносились до традиційного побуту та їх форми протягом багатьох століть не зазнавали змін. Провести експертизу цих предметів вдалося завдяки тому, що один із глеків з відкидною кришкою з наверх має аналоги в музейних колекціях Криму. Він називався «гугум» та використовувався у повсякденному побуті кримських татар до 1930-х років.

У деяких випадках об'єктами експертизи стають предмети, що зустрічаються доволі рідко та є цікавими для вивчення. Серед цих речей можна виділити дорожні скрині, наприклад, дорожню скриню початку XX ст. відомої торгівельної марки «Louis Vuitton». У процесі атрибуції скрині значну роль відіграла етикетка з внутрішнього боку кришки, де містилися написи, згідно з якими предмет був виготовлений у Парижі (Франція), а потім відправлений на продаж у лондонський магазин торгівельної марки «Louis Vuitton». Додатковим підтвердженням оригінальності предмету є орнаментована тканина, якою була оббита скриня, з характерною композицією, що відрізняє даного виробника.

Одним із об'єктів експертизи була друкарська машинка «Contin». Конкретизація фірми-виробника та час виготовлення друкарської машинки викликав питання, відповідь на які були віднайдені в мережі Internet. Атрибуція предмету стала можлива завдяки рекламі друкарських машинок «Contin», що

зустрічалася на сторінках французьких газет. Вдалося встановити, що машинки цієї фірми виготовлялися фірмою «Continsouza» у 1920-х рр., виробництво якої знаходилося у місті Парижі (Франція). Машинки позиціонувалися саме як вироби французької промисловості. Фірма перестала існувати у 1930 р., патенти на друкарські машинки були продані у Польщу, де вони випускалися під маркуванням «FK».

Ще одним цікавим предметом, що зустрічається не дуже часто, була підставка-тримач для кишенькового годинника початку ХХ ст. Як відомо, кишенькові годинники отримали широке розповсюдження у ХІХ – ХХ ст. та були своєрідним аксесуаром їх власника. Для зберігання годинника в домашніх умовах використовували «аксесуар для аксесуара» – спеціальну підставку. Означена підставка була виконана у вигляді фігурки собаки, що сидить на задніх лапах, прийнявши стійку. У пащі собаки був закріплений гачок для підвішування кишенькового годинника, а очами слугували опуклі електричні лампочки з прозорого безбарвного скла. Усередині підставки була вмонтована електрична система для елемента живлення, що приводилася у дію завдяки перемикачу. Подібна конструкція підставки-тримача дозволяла власнику кишенькового годинника дізнатися, котра година у темний період доби. Для атрибуції підставки-тримача експерту допоміг рекламний каталог побутових товарів Російської імперії з коротким описом подібного предмету, знайдений у мережі Internet.

Стосовно проведення експертизи предметів нумізматики, фалеристики та медальєрики треба зазначити, що більша частина цих предметів надходить до музею від Державної митної служби України, органів МВС та СБУ. Експертиза цих предметів проводиться у рамках конкретного кримінального провадження, є первинною та часто містить рекомендації щодо проведення додаткової експертизи металу. Доволі актуальною є експертиза сучасних пам'ятних та ювілейних монет і банкнот з дорогоцінних металів, виготовлених Монетним двором Національного банку України, які реалізують у банківських установах при наявності спеціального сертифікату. Крім того, за зверненнями фізичних осіб, музей проводить експертизи державних нагород СРСР (з відповідними документами), якими раніше були нагороджені їх померлі родичі.

Підсумовуючи сказане, наголошуємо, що наукова атрибуція та експертиза культурних цінностей дозволяє виявляти інформацію, якою «володіє» предмет, та використовувати її в цілях збереження культурної спадщини України.

### Список використаної літератури

1. Калиничев С.П., Бритенкова Л.В. Самовары России, 2-е изд., Москва: ООО «Хобби-пресс», 2010. 400 с.
2. Калашникова О.Л. Ідентифікація та вартісна оцінка культурних цінностей. Київ: Вища освіта, 2006. 287 с.
3. Савчук Ю. Знамена українських гетьманів з Палати зброї Московського Кремля// Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин. К.: Інститут історії України, 2003. С.576-602.